CULTUURHISTORISCHE INVENTARISATIE NOORD-BRABANT

M.I.P.

Gemeente Zeeland

Provincie
Noord-Brabant

maart 1992

Colofon

De Cultuurhistorische Inventarisatie Noord-Brabant/ Monumenten Inventarisatie Project wordt verricht door mevr. drs. M. Daru-Schoemann, dhr. drs. M. Koenders, dhr. drs. A. van Leeuwen (coördinatie), dhr. drs. N. Maes, dhr. drs. J. Michels, dhr. H. Ruiter arch. h.b.o., mevr. drs. M. Vaessen, mevr. drs. W. Wessel.
Secretariaat: mevr. H.van Wanrooij-de Cort,
Hildebrandstraat 24, 5216 VR 's-Hertogenbosch. Tel. 073-147471.

De rapporten zijn te bestellen bij de afdeling Voorlichting van de Provincie Noord-Brabant, Brabantlaan 1, 5216 VR 's-Hertogenbosch.
Tel.: 073-812511.

INHOUD

Woord vooraf 3

Werkwijze en criteria 4

1. Situering der gemeente 7

2. Bodemgesteldheid 8

3. Grondgebruik 9

4. Infrastructuur 10

5. Ontwikkeling van de nederzettingen 12

6. Stedebouwkundige typologie 15

7. Karakterisering der objecten, bouwvormen en typen 16

8. Objectgegevens 22

9. Literatuur 38

Kaart (bijlage)

WOORD VOORAF

Dit rapport over Zeeland maakt deel uit van de serie Cultuurhistorische Inventarisatie Noord-Brabant/Monumenten Inventarisatie Project. Het geeft per gemeente een overzicht van de waardevolle nederzettingen, gebouwen en groenelementen tot ca. 1940 in de steden en dorpen van de provincie.
De snelle en vaak ingrijpende veranderingen in het Brabantse cultuurlandschap hebben de totstandkoming van een dergelijk overzicht urgent gemaakt. Ondanks vervlakking en schaalvergroting bezit elke gemeente een eigen karakter in de stedebouwkundige structuur, de bebouwing van kern en buitengebied. We doelen daarbij zeker niet alleen op erkende monumentale gebouwen, maar evenzeer op boerderijen, woonhuizen, fabrieksgebouwen, bruggen en sluizen, wegkruisen of een ijzeren sierhek en dorpslinde.

Na het monumentenjaar 1975 heeft het provinciebestuur besloten om de cultuurhistorische waardevolle bebouwing van de provincie vast te laten leggen. Hiervoor is in 1976 de "Inventarisatiecommissie Brabantse Monumenten" ingesteld.
In september 1979 is een drietal inventarisatoren aangesteld om een werkmodel te ontwikkelen en veldwerk en rapportage te verrichten.
Dit model is tot eind 1988 gehanteerd in 69 gemeenten. Najaar 1988 is ook in Noord-Brabant het door de minister van WVC geëntameerde Monumenten Inventarisatie Project van start gegaan. Binnen dit project wordt vastgelegd hetgeen in Nederland tussen ca. 1850 en 1940 aan bouwkunst en stedebouw is gerealiseerd.

Het MIP beoogt:
- het verkrijgen van een eerste landelijk overzicht van de zgn. "jongere bouwkunst en stedebouw' (ca. 1850 - 1940)
- het bevorderen van kennis en waardering voor historische stads- en dorpsgezichten en voor monumenten van geschiedenis en kunst uit de periode 1850 - 1940
- het formuleren van uitgangspunten ten behoeve van publikaties en wetenschappelijk onderzoek op architectuurhistorisch, bouwhistorisch, stedebouwkundig, historisch-geografisch of industrieel-archeologisch gebied
- het verkrijgen van bouwstenen als een eerste aanzet tot nieuw te ontwikkelen beleid van Rijk, provincies en gemeenten ten aanzien van de ruimtelijke ordening, stadsontwikkeling en monumentenzorg, alsmede van een basis voor planologisch-stedebouwkundige afwegingen
- het verzamelen van informatie die voor Rijk, provincies en gemeenten als basis kan dienen bij het selecteren en registreren van objecten, ensembles, structuren en dorps- en stadsgezichten.

In Brabant zullen daarnaast ook nog objecten en structuren van vòòr 1850 vastgelegd worden als uitvloeisel van de in 1979 begonnen Cultuurhistorische Inventarisatie.
Onderzoek en veldwerk voor dit rapport vonden plaats in januari 1991 door dhr. drs. J. Michels.

's-Hertogenbosch, oktober 1991.

WERKWIJZE EN CRITERIA

In Brabant is het MIP officieel van start gegaan op 1 oktober 1988. De inventarisatie wordt hierbij gebiedsgewijs aangepakt. Daartoe is de provincie in acht werkgebieden verdeeld, op ba sis van de historische en bestuurlijke ontwikkelingen in de periode 1850 - 1940.
Deze gebieden zijn:

1. Brabants Kleigebied
2. Zuidwest Brabant
3. Regio Tilburg
4. Regio 's-Hertogenbosch
5. Kempen
6. Regio Eindhoven
7. Maaskant
8. Brabantse Peel

Bij de inventarisatie wordt - binnen een zo breed mogelijke context - gewerkt van groot naar klein.
Eerst wordt van elk gebied een schets gegeven van de algemene karakteristieken. Op basis hiervan wordt voorts - gemeentegewijs - ingegaan op de stedebouwkundige aspecten van een stad of dorp. Tegen deze achtergrond worden ten slotte de objecten in de verschillende gemeenten beschreven.
De door het rijk voorgestelde werkwijze sluit goed aan bij onze sinds 1979 gevolgde werkwijze. Onbewust vooruitlopend op het MIP heeft de provincie vanaf het begin naast de oudere bouwkunst (ca. 10% van de monumenten in Brabant) ook steeds de jongere bouwkunst (ca. 90% van de monumenten) in haar werkwijze betrokken. Dit uitgangspunt zal binnen het MIP gehandhaafd blijven, met dien verstande dat de gegevens van de oudere bouwkunst buiten het MIP-kader vallen en dus niet aan het rijk geleverd zullen worden. Zij zullen wel voorkomen in de rapporten van de gemeenten die gewoon zullen blijven verschijnen. Tevens zullen nu ook de grote gemeenten (Tilburg, Breda, Bergen op Zoom, Eindhoven, Roosendaal, Helmond en 's-Hertogenbosch) beschreven worden.
In de geautomatiseerde MIP-bestanden welke uiteindelijk aan het Rijk geleverd gaan worden, zal ook het bestaande materiaal van jongere bouwkunst van de 69 reeds geïnventariseerde gemeenten worden opgenomen.
Deelname aan het MIP verleent de provinciale inventarisatie een belangrijke toegevoegde waarde. Zonder extra provinciale investering wordt het inventarisatiebestand geautomatiseerd en in overeenstemming gebracht met een landelijke opzet.
Voor verdere details verwijzen wij naar de Handleiding Inventarisatie jongere bouwkunst en stedebouw (1850-1940), Zeist- 's-Gravenhage 1987. Criteria

Uit de vele objecten die voor inventarisatie in aanmerking komen moet uiteraard een keus worden gedaan. Dat gebeurt aan de hand van een aantal criteria, die groepsgewijs worden omschreven.
Bij deze criteria wordt het bindend element in veel gevallen gevormd door de "historische karakteristiek" van de nederzetting. Wat wordt daaronder verstaan?

Een nederzetting is, in de hier gebruikte terminologie, een geheel van bebouwing, percelen, wegen en waterlopen, dat in de loop der tijd een meer of minder samenhangende vorm heeft opgeleverd. Het eigen karakter van een nederzetting is het produkt van een - al dan niet geleidelijke - historische ontwikkeling, die in vele gevallen tot op de dag van vandaag valt af te lezen, zowel aan het ruimtelijk patroon als aan de bebouwing zelf. Dat geldt in beginsel net zo goed voor een oud akkerdorp, als voor een moderne nieuwbouwwijk. Op zeker moment leidt een reeks van ontwikkelingen tot een situatie, waar de nederzetting voor ons gevoel een uitgesproken eigen vormidentiteit bereikt. Dát moment bepaalt de "historische karakteristiek" van de nederzetting, die dus als het ware de optel- en aftreksom is van een reeks structuurbepalende en structuurverstorende ingrepen.

De invloed van dat moment kan zich, meer of minder nadrukkelijk zichtbaar, vaak uitstrekken tot het moment van nu. Zo is voor de landelijke nederzettingen tussen Oirschot en Best de situatie rond het midden van de vorige eeuw nog steeds beeldbepalend. Vandaar dat het moment van de historische karakteristiek ook omstreeks dat tijdstip is gekozen. Zowel de middeleeuwse aanleg, als de wijzigingen van na 1850 zijn daarbij als wezenlijke bestanddelen aan te merken. Een heel ander voorbeeld is de oude vestinggordel van Bergen op Zoom. Daar is een essentieel element in de historische karakteristiek, zoals die rond 1800 bestond, thans niet meer afleesbaar. In die tijd werd de stad sterk gedomineerd door haar uitgebreide vestingswerken. Sinds die echter aan het eind van de vorige eeuw zijn ontmanteld, wordt het huidige beeld bepaald door een parken-, straten- en bebouwingsgordel, die rond 1920 zijn uiteindelijke vorm kreeg. Daarmee is de his-

torische karakteristiek van ca. 1800 nu dus niet meer relevant voor dit deel van de stad. Die van rond 1920 echter des te meer.
Tegen de achtergrond van deze historische karakteristiek worden alle objecten afzonderlijk getoetst aan de volgende criteria:

* Architectonische en kunsthistorische criteria
  - het object is een goed voorbeeld van een bepaalde stijl of bouwtrant, of van het werk van een bekend architect, stedebouwkundige of kunstenaar
  - het object is gaaf qua stijl en detaillering
  - het object vertegenwoordigt een unieke (bouw) techniek, (bouw)- type of is typerend voor de ontwikkeling van de industriële techniek
  - het object heeft esthetische waarde op grond van de vorm en detaillering van exterieur en/of interieur.

* Planologische, landschappelijke en stedebouwkundige criteria
  - het object vormt samen met bijgebouwen, kleine artefacten, erfbeplanting of tuinaanleg een karakteristiek geheel
  - het object maakt deel uit van een groter historisch geheel of complex
  - het object sluit, met name in historisch en geomorfologisch opzicht, aan bij het landschap
  - het object maakt deel uit van een gebied met een grote continuïteit, waardoor het historisch patroon van verkaveling, wegen en waterlopen goed geconserveerd is gebleven
  - het object vormt een onderdeel van een historische stedebouwkundige structuur of een historisch nederzettingstype
  - het object is karakteristiek voor stad, dorp of streek.

* Sociaal- en cultuurhistorische criteria
  - aan het object zijn historische herinneringen verbonden in de ruimste zin van het woord
  - het object vertegenwoordigt een aspect van de sociale of economische geschiedenis
  - het object is representatief voor een bepaalde fase in de ontwikkeling van dorp, stad of streek.

Afhankelijk van de situatie en de aard van het object, is het ene criterium bij de selectie meer bepalend dan het andere. Zo kan men zich voorstellen dat bij een eenvoudig voorbeeld van landelijke bouwkunst criteria als type, bouwtechniek, samenhang met de directe of wijdere omgeving, historische verkaveling en patroon van wegen en waterlopen, meer gewicht in de schaal werpen, dan bij een kerkgebouw. Daar zullen eerder stijl, gaafheid van details, esthetische kwaliteiten en geschiedkundige aanknopingspunten de doorslag geven. Bij monumenten van jongere datum zijn op hun beurt bouwtype, techniek, vormgeving, architect en sociaal-historische betekenis weer het meest van belang.

De samenhang met de omgeving heeft bij de beoordeling een grote - zo niet dominerende - rol gespeeld. Objecten als daglonershuizen, weverswoningen, smidsen e.d., ontlenen vooral daaraan hun bijzondere waarde. Een op zich interessant object, dat als laatste getuige de herinnering oproept aan een overigens verder geheel verstoorde situatie, scoort doorgaans minder hoog, dan een object dat deel uitmaakt van een karakteristieke, betrekkelijk ongerept gebleven omgeving. Daarentegen zal een in detail aangetaste reeks gebouwen, die een onderdeel vormt van een qua maat en schaal nog goed bewaarde en interessante structuur, op grond daarvan in deze inventarisatie juist worden meegenomen.
Tenslotte heeft, zoals men begrijpen zal, ook de zeldzaamheidswaarde van een object of nederzettingstype bij de afwegingen meegespeeld.

Samenstelling rapport

In dit rapport wordt een beeld gegeven van de cultuurhistorisch waardevolle structuren en objecten van oudere en jongere bouwkunst binnen de gemeente. Hierbij is de samenhang tussen de objecten en het landschap of de nederzetting van groot belang.

Door het raadplegen van de historisch-geografische beschrijving van het inventarisatiegebied (afzonderlijk verkrijgbaar) en het naslaan van specifieke plaatsgebonden literatuur ontstaat een b eeld van de ontwikkelingen tot ca. 1950. De topografische kaarten van ca. 1850, 1900 en heden op de schalen 1 : 50.000 en 1 : 25.000 zijn eveneens van belang, omdat door vergelijking een indruk ontstaat van occupatiepatronen en ontwikkelingen tot op heden. In het veld wordt dit beeld aangevuld met eigen waarneming.
Vervolgens worden per kern en in het buitengebied de objecten die aan de eerder genoemde criteria voldoen geregistreerd.

Elk rapport omvat de volgende onderdelen. Na Woord Vooraf en Werkwijze en Criteria worden de ligging van de gemeente (hoofdstuk 1), de bodemgesteldheid (2) en het grondgebruik (3) behandeld. Dan volgt een overzicht van de veranderingen in infrastructuur, wegen, waterlopen etc. (4). Vervolgens worden de nederzettingen behandeld (5). In de hoofdstukken 6 - 8 worden de onderzoeksresultaten beschreven. Voor de grotere gemeenten met planmatige ontwikkelingen tussen 1850-1940 wordt een stedebouwkundige typologie gegeven met een kaart van gebieden van bijzondere stedebouwkundige waarde. Bij de meeste kleinere gemeenten blijft dit onderdeel achterwege. Hier hebben in het algemeen immers in de periode 1850-1940 geen samenhangende stedebouwkundige ontwikkelingen plaatsgehad. Wel worden in sommige gemeenten waardevolle bebouwingsgroepen van vóór de periode 1850-1940 apart aangegeven.
Dan volgt een karakterisering der objecten, bouwvormen en typen (boerderijen, woonhuizen, openbare gebouwen etc.). Dit alles wordt afgesloten met de objectgegevens, geordend naar adres en huisnummer (even, oneven). Per object worden de oorspronkelijke en huidige functie, architect, bouwdata, bouwstijl en een beschrijving der gevels, ramen, deuren, daken, bijzondere constructies en in een enkel geval interieurgegevens (meestal wordt alleen het exterieur geregistreerd) weergegeven. Dan volgen bijgebouwen, artefacten (stoepen, stootstenen, hekken etc.) en groenelementen. Ook wordt aangegeven een motivering voor opname en of het object beschermd is.
Tenslotte volgt de literatuur.
Bijgevoegd worden kaarten 1 : 10.000 en indien nodig deelkaarten van de stedebouwkundige typologie en de dichtbebouwde kernen. Op de kaart 1 : 10.000 worden aangegeven:

- geïnventariseerde objecten met cultuurhistorische betekenis (zwarte stip) - beschermde monumenten (zwarte stip met cirkel)
- straatnaam en huisnummers
- gemeentegrenzen
- dijken, waterlopen en steilranden
- oude wegenpatronen en oude akkerbodems met een humusdikte van minimaal 50 cm. (globaal aangegeven).

Beschermde stads- en dorpsgezichten, alsook landgoederen worden eveneens aangegeven.

1. Situering der gemeente

1.1 Ligging

De gemeente Zeeland ligt in oostelijk Noord-Brabant en maakt deel uit van de M.I.P.-regio 'De Brabantse Peel'. Zij omvat het kerkdorp Zeeland en de buurtschappen Brand, Duifhuis, Graspeel, Hoefkens, Kreitsberg, Nabbegat, Oventje, Trent, Voederheil en Zevenhuis.
De gemeentegrens volgt een deels kunstmatig, deels natuurlijk bepaald tracé. In het noorden loopt de grens langs de rand van de Schaijksche en Reeksche Heide en scheidt Zeeland van de gemeente Schaijk. De oostelijke grens met de gemeente Mill en St. Hubert is zeer rechtlijnig over de Graspeel getrokken en volgt ten dele de Graspeelloop. Ook de zuidelijke en westelijke gemeentegrens, die het grondgebied van Zeeland en Uden scheidt, is kaarsrecht over de plaatselijke Peelgronden getrokken. In 1812 werd de verdeling van de gronden in de Peel met de gemeenten Uden en Boekel definitief geregeld. De grenzen van de huidige gemeente zijn nagenoeg gelijk aan de grenzen uit die tijd, zij het dat in 1942 door een gemeentelijke herindeling een klein deel van Schaijk, gelegen ten zuiden van de Reeksche Heide, bij Zeeland gevoegd werd. Per 1-1-1989 omvatten deze grenzen een oppervlakte van 3454 ha. In de gemeente waren toen 5666 inwoners gehuisvest.

1.2 Ontwikkeling

Op grond van het toponiem Zeeland (Sala-land, 'sala' of 'sele' = uithof) is in het verleden aangenomen dat ter plaatse van de huidige nederzetting een Merovingische of Karolingische hoeve heeft gestaan, die later is uitgegroeid tot een vroonhof, het centrum van een grondheerlijkheid. Het feit dat er in 1376 een kapel vanuit Uden te Zeeland gesticht werd lijkt in tegenspraak met deze theorie. Zeeland behoorde vanaf de Middeleeuwen tot 1795 tot de heerlijkheid Land van Ravenstein. Het maakte deel uit van de rechtskring Uden en leverde schepenen aan deze bank. Dit z.g. Heikantsgericht besloeg globaal het territoir van de oude heerlijkheid Uden (bestaande uit de huidige gemeenten Uden, Zeeland en Boekel). In de Middeleeuwen heeft men gestaag de hogere gronden ontgonnen. De Peelgronden zijn vanaf de 14e eeuw de oorzaak geweest van veel geschillen met o.m. Uden en Boekel. Vanaf de 18e, maar vooral in de 19e en de 20e eeuw werden deze woeste gronden ontgonnen, waardoor een aantal nieuwe nederzettingen van bescheiden omvang ontstond in de in 1810 gestichte gemeente Zeeland. Door de relatief geïsoleerde ligging van de gemeente en de van oudsher eenzijdige gerichtheid op de agrarische productie heeft vóór de Tweede Wereldoorlog in Zeeland nauwelijks industrialisatie plaatsgevonden. In de M.I.P. periode heeft als gevolg van deze ontwikkelingen een zeer beperkte groei plaatsgevonden. Tussen 1850 en 1940 is de lintbebouwing langs de Kerkstraat te Zeeland verdicht en verlengd. Pas na 1940 zijn enkele zijstraten van de Kerkstraat bebouwd. Door een betere infrastructurele ontsluiting, maar vooral door de grote groei van het nabijgelegen Uden heeft Zeeland zich na 1950 voorspoedig ontwikkeld.

2. Bodemgesteldheid

2.1 Grondsoorten

De gemeente ligt geheel in de z.g. 'natte Peel'. De oudste nederzettingen, waaronder Zeeland, zijn gelegen op een eiland van hogere gronden te midden van het voormalige heide- en veencomplex. Deze hogere zandgronden liggen direct ten oosten van de grote zandrug Bakel-Gemert-Boekel-Uden-Schaijk, die, als onderdeel van de dekzand- en beekdalgronden van de Centrale Slenk, de westelijke begrenzing van de Peel vormt. Zeeland ligt op de Peelhorst, waar de bodem voor een groot deel bestaat uit grindrijke zandgronden, daterend uit het Midden-Pleistoceen (500.000-150.000 jaar geleden). Latere pleistocene dekzanden komen ook voor. Evenals de westelijk van de gemeente gelegen zandrug zijn de hogere zandgronden te Zeeland ontstaan in Weichselien en van eolische oorsprong. In het Holoceen hebben zich op de noordelijke Peelgronden dunne veenlagen en heidegronden kunnen ontwikkelen.
Men kan een drietal landschapseenheden onderscheiden binnen de gemeente;

a) De uitgestrekte voormalige Peelgronden, die nagenoeg de gehele gemeente beslaan en in de 19e en 20e eeuw ontgonnen zijn tot grasland,
b) De hogere zandgronden van Zeeland, Oventje en Brand, die als eilanden temidden van de voormalige Peelgronden gesitueerd zijn en waar de oude akkerbodems liggen,
c) De bebouwde kom van het kerkdorp Zeeland en de verschillende buurtschappen met erven en beplanting.

2.2 Hoogte

De hoogste gronden liggen bij Oventje en Zeeland, resp. ca. 22,4 en 21,2 meter + N.A.P.. Brand ligt op 20,3 meter. Ten westen daalt de hoogte tot ca. 19 meter, terwijl de daar gelegen stuifgronden (inmiddels bebost) incidenteel hoogten bereiken van max. 27,3 meter. Ten zuid-westen van Zeeland en Oventje daalt de hoogte geleidelijk tot ca. 17,3 meter. Oostelijk van Zeeland ligt de Graspeel op ca. 16,5 meter. De laagste gronden vindt men ten noorden van de Graspeel, tegen de grens met Schaijk, alwaar bij Hoefkens gronden gelegen zijn op 14,5 meter + N.A.P.

2.3 Afwatering

Het grondgebied van Zeeland valt onder het waterschap de Maaskant, opgericht in 1921. Via een stelsel van beken en lopen, stromend van westelijke in oostelijke en noord-oostelijke richting worden de voormalige Peelgronden ontwaterd. Een belangrijke rol hierin wordt gespeeld door de Hoge Raam, die bij Escharen in de Graafse Raam uitmondt. Voordat de Hoge Raam het grondgebied van de gemeente verlaat worden de Graspeelloop en de Rusvensche Loop er in opgenomen. De strook lage gronden ten westen van de hoogte van Zeeland wordt ontwaterd door een loop, genaamd Straatsven, die in noordelijke richting stroomt. Uiteindelijk monden al deze waterlopen uit in de Maas. Ter verkrijging van een betere ontwatering van de voormalige woeste gronden zijn al deze lopen in de 19e en 20e eeuw verschillende malen verbeterd en tenslotte sedert 1960 grotendeels gekanaliseerd. Tot slot moet vermeld worden het tussen 1937 en 1939 aangelegde Defensie- of Peelkanaal, dat in het zuid-oosten van de gemeente over een afstand van ruim een kilometer parallel aan de gemeentegrens stroomt. Vanwege de te overbruggen hoogteverschillen is het militaire kanaal in panden verdeeld (zie verder par. 4.4).

3. Grondgebruik

De fysisch-geografische structuur van de gemeente, met hogere zandgronden en aangrenzend uitgestrekte woeste gronden, heeft een ontwikkeling van het gemengde bedrijf tot gevolg gehad. De middeleeuwse akkerbodems vindt men vooral ten westen van de nederzetting Zeeland. Dit oude akkercomplex, genaamd het Middelveld en het Burgerveld, strekt zich uit tot Voederheil en Zevenhuizen aan de westelijke en noordelijke rand van het 'droogte-eiland'. Ook aan de noordelijke zijde van de hogere gronden, bij Nabbegat, en ten zuiden van Zeeland bij Brand en tussen Groot en Klein Oventje (inmiddels aan elkaar gegroeid) treft men oude akkerbodems aan. Grote delen van deze akkerbodems waren niet zichtbaar verkaveld. Middeleeuwse ontginningen van de omliggende woeste gronden zijn gesitueerd ten oosten van Brand (het Nieuwveld en Puttelaar) en Oventje. De karakteristieke kleinschalige strookvormige percelering, waarbij de percelen haaks op de door de ontginningen aangelegde toegangswegen lagen, is door ruilverkavelingen na ca. 1970 voor een groot deel verdwenen.
Na de Middeleeuwen heeft men tot ca. 1700 in een langzaam tempo een deel van de woeste gronden ten westen van de Graspeel ontgonnen. Deze gronden, van noord naar zuid gelegen bij de Kreitsberg, langs de Vensteeg en ten westen van Trent, hebben eveneens een kleinschalige strookvormige percelering, maar zijn onregelmatiger van vorm dan de oudere middeleeuwse ontginningen, omdat het tracé van de ontsluitingswegen van het gebied, waar de percelen haaks op liggen, bepaald is door de loop van de oudere heidepaden. Op kleine schaal werden er in deze periode ook woeste gronden in cultuurland omgezet bij Nabbegat en Zevenhuizen. De uitgestrekte heidevelden van de Peelsche heide (in het zuiden) en de Graspeel en de Gasthuizerpeel (beide in het oosten) werden extensief gebruikt voor onder meer het weiden van het vee, het hakken van geriefhout en de bijenteelt. Belangrijk was verder de plaggensteek voor de potstal. Eén van de gevolgen van overbeweiding en overmatige plaggensteek was dat plaatselijk zandverstuivingen optraden, zoals onder meer ten zuiden van de Vensteeg, bij Bergen. In 1843 was er een kleine steenbakkerij in de Graspeel. Men delfde er ook broekstenen voor de ijzerwinning in hoogovens. Dit gebeurde op kleine schaal door bedrijven met 5 tot 10 man personeel. Met paard en wagen werd de delfstof naar de Maas vervoerd voor verder transport. De Graspeel en Broek zijn twee grotendeels 19e-eeuwse ontginningen, met een haaks op de wegen gelegen strookvormige percelering. Veel van deze na ontginning regelmatig verkavelde gronden werden op
initiatief van de gemeente in cultuur gebracht. In 1856 had zij daartoe de 'Vereeniging tot Werkverschaffing' opgericht. Door de gemeente werd aan de werkloze bevolking werk verschaft als plaggen steken en het ontginnen van heide tot naaldbos, zoals bij Zevenhuizen en Brand of, zoals in de Graspeel, tot weideland. Na de aanleg van de spoorlijn in 1867 heeft men ook getracht de zuidelijk gelegen woeste gronden op een dergelijke manier te ontginnen. de 'ontginningshalte' Zeeland had daartoe moeten bijdragen. Pas na 1906 kwam het tot een grootschalige ontginning van de aldaar gelegen gemeentelijke broek- en heidegronden. Deze werden door de Heidemij machinaal in weide- en bouwland omgezet. Na 1920 ontwikkelde de gemeente in samenwerking met Staatsbosbeheer een plan om resterende woeste gronden te bebossen. Een deel van de bossen bij Zevenbergen, bij Steenbergen, de Trentsche bossen en De Berg en de bossen om het ca. 1940 aangelegde vliegveld Volkel, alle beplant met naaldhout, is zo tot stand gekomen.

4. Infrastructuur

4.1. Wegen

De toestand van de wegen in Zeeland was omstreeks 1850 al niet anders dan in de overige gemeenten in de Peel. Enkele, vaak eeuwenoude zandwegen verbonden de voornaamste nederzettingen aan de rand van de Peel. In Zeeland, dat ten westen van de Peel is gelegen, liepen deze 's winters modderige en 's zomers stoffige en rulle karresporen hoofdzakelijk van zuidwestelijke in noordoostelijke richting. Er waren geen belangrijke doorgaande wegen. De voornaamste weg was die naar Uden, waaraan de nederzetting Zeeland is gelegen. In noordelijke richting was er een verbinding over de Reeksche Heide met Reek. Een karrespoor over de Graspeel verbond de gemeente met Mill. De verdere wegen waren van locale betekenis. Om het akkercomplex Middelveld en Burgerveld ten westen van Zeeland lagen smalle zandpaden van middeleeuwse oorsprong, die de plaatsen Nabbegat, Voederheil en Zevenhuizen met Zeeland verbonden. Ook in de later ontgonnen gebieden ten zuiden en oosten van de plaats, zoals bij Oventje, Kreitsberg en Trent lag een dicht net van zandpaden. Lange, bochtige karresporen, meestal doodlopend op de uitgestrekte heidevelden, completeerden de infrastructuur in ca. 1850. In verband met de ontginningen gaf de gemeente in 1843 opdracht om van de kom van Zeeland in oostelijke richting een ontsluitingsweg naar de Graspeel aan te leggen, die nog in de 19e eeuw door de gemeente Mill verlengd werd in oostelijke richting naar Mill en Langenboom. Een belangrijke verbetering was de aanleg tussen 1853 en 1857 van de met klinkers verharde provinciale weg Uden-Zeeland-Reek-Overlangel. Tussen de twee eerste plaatsen maakte men gebruik van het bestaande tracé. Tussen Zeeland en Reek sloot de weg bovendien aan op de provinciale weg Tholen-Grave, waarvan het deel bij Grave ca. 1824 gereed was gekomen. Tien jaar na de voltooiing van deze weg kwam een verbinding met Boekel gereed. Deze in tracé reeds eerder bestaande Boekelse Dijk loopt via Brand en Oventje kaarsrecht in pal zuidelijke richting over de voormalige heidevelden. De verbindingen in zuidoostelijke richting, naar de Peel, bleven tot ver in de 20e eeuw zeer gebrekkig. In 1924 werd door de Heidemij dwars over het heide- en veencomplex een zandweg aangelegd in noord-zuidelijke richting, de Peelweg, die de jonge ontginningsnederzettingen uit hun isolement moest verlossen. Deze weg begint direct ten noorden van de kom van Zeeland en liep in eerste instantie tot Dompt in de gemeente Gemert. De grote militaire belangen in de Peel hebben tot gevolg gehad dat pas na de Tweede Wereldoorlog een goede ontsluiting bereikt is, onder andere door de voltooiing van de door de Heidemij in 1924 begonnen Midden-Peelweg. Tussen 1950 en 1965 komt deze noordzuidverbinding, die vanaf het vliegveld Volkel voor een deel parallel aan het Defensie- of Peelkanaal loopt, gereed. Rond 1965 heeft men ook besloten de weg Uden-Zeeland-Reek-Ravenstein van een nieuw, buiten de kommen van de nederzettingen gelegen tracé te voorzien. Dit heeft te Zeeland tot gevolg gehad dat westelijk van de kom het akkercomplex Middenveld en de buurtschap Voederheil door de nieuwe weg doorkruist worden.

4.2 Spoorwegen

De Noord-Brabantsch-Duitsche-Spoorweg-Maatschappij opende in maart 1873 een nieuwe spoorlijn die Boxtel met Wesel (Duitsland) verbond, over Gennep en Goch. Deze spoorlijn doorkruiste de Peel van west naar oost via Zeeland en Mill, waardoor de ontsluiting van het woeste gebied ter plaatse kon worden aangegrepen. De gemeente stelde de benodigde grond gratis ter beschikking, op voorwaarde dat te Zeeland een halteplaats zou komen, waar zaken als mest en zaden, onontbeerlijk voor de ontginning van de ten zuiden van de spoorlijn gelegen gronden, gelost zouden kunnen worden. Dat de spoorwegmaatschappij, die de lijn primair wilde gebruiken voor het internationale reizigersvervoer tussen Engeland en Duitsland en verder, niet veel belang had bij deze geïsoleerde stopplaats, blijkt onder meer uit de late opening van de halte. In 1884 stopte de eerste trein bij het bescheiden gebouwtje, dat kilometers verwijderd lag van de dichtstbijzijnde nederzettingen. In de jaren '30 van deze eeuw werd het nooit succesvolle reizigersvervoer over de lijn beëindigd. Ook het immer zeer bescheiden goederenvervoer werd na de Tweede Wereldoorlog stop gezet. Enkele jaren geleden is de spoorlijn van Veghel tot Gennep opgebroken. Het tracé, kaarsrecht lopend over de voormalige heide, is nog goed herkenbaar in het landschap (zie ook par. 7.5.).

4.3 Waterwegen

Te Zeeland zijn geen bevaarbare waterwegen aangetroffen die van belang zijn voor deze inventarisatie. Voor het Defensie- of Peelkanaal zie par. 4.4.

4.4 Militaire infrastructuur

De strook noord-zuid gerichte, ondoordringbare veen- en heidegronden van de Peel hebben gedurende een lange tijd een natuurlijke barrière gevormd tegen vijandelijke aanvallen vanuit het oosten. Tijdens de ontsluiting van het gebied besloot het Ministerie van Oorlog dwars door de Peel verdedigingswerken aan te leggen. Zeer nadrukkelijk zijn in het landschap aanwezig de restanten van de tussen 1937 en 1940 aangelegde Peel-Raamstelling. Aanvankelijk ontworpen om de vijand af te stoppen na een eventuele doorbraak van de Maaslinie, werd de stelling later ingericht om de opmars van de vijand zoveel mogelijk te vertragen. Het belangrijkste element in deze stelling tussen Budel-Dorplein bij de Belgische grens en de Maas bij Grave was het bijna veertig kilometer lange Defensie- of Peelkanaal, dat gegraven werd tussen Griendtsveen en Mill. Hier lagen de hoger gelegen delen van de stelling, waarom men de aanleg van deze anti-tankgracht noodzakelijk achtte. De doorlopende gracht, die een twee meter hoge wal aan de westelijke zijde heeft, is in verband met het hoogteverschil onderverdeeld in panden, die gescheiden zijn door zwaar uitgevoerde gewapend-betonnen dammen. In de wal zijn, op variabele afstand, kazematten van het type S -Stekelvarken of Spinnekop genaamd- geplaatst. Achter de kazematten werd m.b.v. de aarde afkomstig uit de gracht een ca. 2 meter hoge wal opgeworpen. Tussen de tankgracht en de wal met kazematten ligt een smal inspectiepad. De in de wal opgenomen, in plattegrond geknikte toegangswegen naar de kazematten zijn op verschillende plaatsen nog aanwezig. Op regelmatige afstand werden op strategische plaatsen in en direct achter de linie mitrailleurkazematten van het type B geplaatst, die flankerend vuur moesten geven. De linie had slechts een geringe diepte. Aan weerszijden van de gracht lagen prikkeldraadversperringen en mijnenvelden. Loopgraven, munitieopslagplaatsen en schuilplaatsen, meestal in hout en aarde uitgevoerd en daardoor alle inmiddels verdwenen, completeerden de stelling. Dit complex van militaire objecten is in de gemeente Zeeland ten dele bewaard gebleven. Tijdens de meidagen van 1940 hebben zich te Zeeland, in tegenstelling tot het aangrenzende Mill, geen gevechten voorgedaan. Ten zuiden van Zeeland zijn in de gemeente Uden na de Tweede wereldoorlog bij de aanleg van de Midden-Peelweg de kazematten langs het Defensiekanaal verwijderd (zie par. 7.8.).

4.5 Overige infrastructuur

Het vliegveld Volkel, dat gedeeltelijk op het grondgebied van de gemeente is gelegen, is omstreeks 1940 door de Duitse bezetter aangelegd. Door bombardementen tijdens de Tweede Wereldoorlog, maar vooral door reconstructies daarna resteert er nagenoeg niets van de oorspronkelijke opzet. De weinige betonnen restanten van vóór 1945 staan vermeld in het Cultuurhistorische Inventarisatie rapport van Uden.

5. Ontwikkeling van de nederzettingen

5.1 Zeeland

De nederzetting is in de Middeleeuwen tot ontwikkeling gekomen op de geïsoleerde hogere zandgronden ten oosten van de zandrug tussen Boekel en Oss. Mogelijk heeft een Merovingische of Karolingische uithoeve aan de basis van de ontwikkeling van de nederzetting gestaan (zie par.1.2.). De nederzetting zal in de Middeleeuwen hebben bestaan uit een bescheiden lintbebouwing langs de huidige Kerkstraat, van waar uit de ten westen gelegen zandgronden in de Middeleeuwen ontgonnen zijn. De lineaire opzet langs de akkers wijst op een systematische bosontginning. Direct ten oosten van de huidige Kerkstraat vond men de lager gelegen heide- en broekgronden. Bekend is dat in 1376 vanuit Uden een kapel te Zeeland gesticht werd, gewijd aan St. Cornelis. Deze kapel lag op de plaats van de huidige kerk, centraal in de bebouwing, die verder tot de 19e eeuw voornamelijk uit boerderijen zal hebben bestaan. In 1628 werd de kerk tot kerspelkerk verheven. Onder invloed van de laat-middeleeuwse ontginningen zal de lintbebouwing verlengd en verdicht zijn. De bevolking heeft zich altijd gericht op de agrarische productie. Van der Aa signaleert in 1846 dat veel van de 1800 inwoners van de gemeente (waarvan er ca. 500 in de kom van Zeeland wonen) werkzaam waren in de turfsteek, die van regionale betekenis was. Volgens de 19e-eeuwse auteur trof men ook enkele linnenwevers aan te Zeeland, alsmede een tweetal bierbrouwerijen en een windgraan- en rosoliemolen (aan de huidige Oude Molenstraat) die voor enige bedrijvigheid zorgden. Aan het Brouwerspad, een kleine steeg tussen de Kerkstraat en de ter plaatse parallel daaraan lopende Brand, stond één van de brouwerijen, die later zou uitgroeien tot brouwerij Zeelandia, met hoge schoorsteen (inmiddels gesloopt). Aan de westelijke zijde van de Kerkstraat stond ter hoogte van de huidige Schoolstraat ook de oude dorpsschool, die in 1843 zo'n 150 leerlingen telde. In 1860 bestond de bebouwing uit een ononderbroken lint met ongeveer 70 boerderijen, huizen en andere gebouwen, langs beide zijden van de Kerkstraat tussen de huidige Oude Molenstraat in het zuiden en de huidige Kleine Graspeel in het noorden. Daar werd de bebouwing visueel afgesloten door de ca. 1880 gebouwde windkorenmolen aan de Kerkstraat. Tot ca. 1940 is deze situatie niet ingrijpend veranderd. De aard van de bebouwing veranderde tussen 1850 en 1940 wèl. In 1850 werd naast de oude kapel aan de westelijke zijde van de Kerkstraat een gemeentehuis opgetrokken, in 1858 uitgebreid met een lokaal voor de wekelijkse botermarkt. Ook de brandweerspuit (sinds 1773) werd daar ondergebracht. Een klein postkantoor opende de deuren in 1851. In 1928 is het oude gemeentehuis gesloopt en nam het gemeentebestuur ten zuiden van de kerk, naast de pastorie, een forse villa in gebruik als gemeentehuis (dat omstreeks 1980 weer vervangen is door het huidige gemeentehuis op dezelfde plaats). Aan het zuidelijke deel van de Kerkstraat, waar sedert 1850 naast het kerkelijk ook het bestuurlijk centrum van de gemeente was gevestigd, zouden ook andere gebouwen verrijzen waardoor dit deel van de straat haar agrarische karakter verloor. Het oude kerkgebouw, dat volgens Van der Aa (1846) al te klein was om alle parochianen in onder te brengen, werd in 1871 afgebroken en vervangen door een niet-georiënteerde nieuwbouw in neo-gotische stijl, een ontwerp van C. van Dijk. Tegelijkertijd werd de ten zuiden van de kerk gelegen pastorie vervangen. Aan de oostelijke zijde van de Kerkstraat, ter hoogte van het huidige bejaardenhuis, hadden in 1886 de zusters van het Liefdegesticht zich gevestigd. Zij openden aldaar een klooster met een meisjesschool. In 1923 werd door deze Franciscanessen op dezelfde plaats een nieuw gebouw (tegenover het huidige gemeentehuis) in gebruik genomen, dat inmiddels gesloopt is. Ten noorden van de kerk vestigde de in 1912 opgerichte afdeling van de Noord-Brabants Christelijke Boerenbond een depot. Zuidelijk van het dorp werd in 1909 de eerste steen gelegd van de stoomzuivelfabriek St. Jacobus. De fabriek is inmiddels gesloopt. In 1913 werd aan de Schoolstraat een ruim nieuw schoolgebouw in gebruik genomen. Rond 1925 betrok de parochie een nieuw parochiehuis, gelegen tegenover de kerk. De vestiging van N.C.B. en de verschillende kerkelijke instellingen hebben ook tot gevolg gehad dat sedert ca. 1900 verschillende woonhuizen langs de Kerkstraat zijn opgetrokken. In 1911 werd een filiaal van de Boerenleenbank in de plaats geopend. Door de realisatie van deze nieuwe gebouwen is het karakter van het kerkdorp tussen 1850 en 1940 sterk veranderd. Het zuidelijke deel van de Kerkstraat wordt nu, in tegenstelling tot het noordelijke deel, gekenmerkt door een bebouwing van niet-agrarische aard. Door al deze ingrepen werd het karkter van de langgerekte lintbebouwing langs de oude akkers nog meer versterkt.

In de jaren 1940-1942 onderging de kom van Zeeland enkele uitbreidingen. Ten gevolge van oorlogsverwoestingen werd in 1940 aan de Puttelaar en de Vensteeg, gelegen ten oosten van de Kerkstraat, een aantal nieuwe, ruim opgezette boerderijen gevestigd. Aan de Vlasroot 1-15 werden in 1942 een achttal nieuwe woonhuizen opgetrokken, die blijkens een gedenksteen in een van de gevels voor "het veld voor de vliegtuigen" (van Volkel) plaats hadden moeten maken. Overeenkomstige woonhuizen staan aan de Schoolstraat en (iets jonger) Molenstraat te Zeeland. Aan de Schoolstraat 2-16 werden in 1941 acht nieuwe woonhuizen in serie gebouwd. Door de uitbreidingen van 1941 en 1942, die hoofdzakelijk op de oude akkerbodems ten westen van de Kerkstraat plaatsvonden, verkreeg Zeeland dwars op de Kerkstraat een aantal bebouwde straten. Tot dan toe was een uitbreiding van de bebouwing nagenoeg altijd gezocht in een verdere verdichting

en verlenging van de lintbebouwing.
Na de Tweede Wereldoorlog is het proces van verdichting van de bebouwing aan de Kerkstraat verder voortgeschreden, voornamelijk in het zuidelijk deel van de straat. Door de invulling met moderne woonhuizen en winkels en de sloop van beeldbepalende gebouwen zoals het klooster en het gemeentehuis is het karakter van het zuidelijk deel van de Kerkstraat sterk gewijzigd. Ondanks de grootschalige uitbreidingen van Zeeland tussen ca. 1960 en 1990 op de oude akkerbodems ten oosten en westen van de kom is de oude karakteristiek van een langgerekte lintbebouwing langs de Kerkstraat zeer goed bewaard gebleven.

5.2 Brand

Het gehucht Brand bestaat uit een langgerekte lintbebouwing aan de gelijknamige straat, onderdeel van de weg tussen Zeeland en Boekel, en is eigenlijk te zien als de zuidelijke verlenging van de lintbebouwing van Zeeland. Hier, op de rand van de hogere zandgronden, ontstond in de Middeleeuwen westelijk aan deze weg een concentratie van boerderijen tegen het akkercomplex De Brand. Door de ontginning van Nieuwveld en Puttelaar in de late Middeleeuwen heeft de bebouwing zich in de loop van de tijd aanmerkelijk verdicht. Rond 1850 bestond het gehucht uit een westelijk van de weg gelegen ononderbroken lintbebouwing met boerderijen, waartussen omstreeks 1900 en brandspuithuisje werd opgetrokken. Tot ca. 1930 is deze situatie nagenoeg ongewijzigd gebleven. Na die datum heeft zich aan de oostelijke zijde van de weg eveneens een lintbebouwing ontwikkeld die aanvankelijk voornamelijk uit boerderijen bestond. Na 1950 is een deel van de bebouwing in snel tempo vernieuwd en zijn tussen de boerderijen villa's en bungalows gebouwd.

5.3 Graspeel

Dit gehucht is een oudere heidenederzetting, ontstaan ten gevolge van individuele ontginningen aan de rand van de Graspeel, gelegen ten zuid-oosten van Zeeland. Reeds in de vroege 19e eeuw hadden deze pogingen geleid tot het ont staan van een lintbebouwing van boerderijen langs de huidige Kleine Graspeel en Graspeel, twee rechtgetrokken voormalige heidepaden. In 1843 lag er een kleine steenbakkerij in de Graspeel, die gebruik maakte van de in de ondergrond aanwezige leemlagen. Rond 1850 trachtte de gemeente Zeeland de uitgestrekte heidegronden ten oosten van de nederzetting direct om te zetten in bruikbare landbouwgrond. Door deze nieuwe ontginningen vestigden nieuwe boeren zich in de nederzetting, hetgeen in de periode 1850-1940 een verdichting en verlenging van de lintbebouwing tot gevolg heeft gehad. Omstreeks 1900 bouwde de gemeente een brandspuithuisje in Graspeel. Door de ontginning van de laatste delen van de woeste gronden alhier, omstreeks 1915-1925, ontstonden bij Het Broek, Heihorst en Witte Dellen nieuwe concentraties van boerderijen, bestaande uit een eenvoudige lintbebouwing langs de voornaamste ontsluitingswegen. Na de Tweede Wereldoorlog is in de gehele Graspeel het proces van verdichting doorgegaan en zijn tussen de boerderijen veel woonhuizen en bungalows opgetrokken.

5.4 Oventje

Oventje, vóór de Tweede Wereldoorlog bestaande uit de afzonderlijke gehuchten Groot- en Klein Oventje, ligt in het overgangsgebied van de hogere zandgronden en de natte voormalige heidegronden. De nederzetting is ontstaan tijdens de middeleeuwse ontginning van die hogere zandgronden tot bouwland. Ten noorden en ten zuiden van deze akkers is een bescheiden lintbebouwing met boerderijen ontstaan. Door de grootscheepse 19e- en vooral 20e-eeuwse heideontginningen in de nabijheid is de bebouwing in die periode verdicht. Een concentratie van bebouwing ontstond op de T-splitsing van de weg parallel aan de akker en de in noordelijke richting lopende weg naar Zeeland, tegenwoordig Voor Oventje genaamd. Aldaar werd in 1828 een school geopend, die in 1913 vergroot werd, en hier trof men ook enkele cafés aan. Ook lag er omstreeks 1900 een brandspuithuisje. Het gebied waarin de nederzetting gelegen is werd op 10 augustus 1925 getroffen door een cycloon, waardoor nagenoeg alle bebouwing verloren ging. Aan het Voor Oventje herinnert een monument uit 1925, een door de stormramp verwrongen en verdraaide lichtmast, nog aan de ramp. In de daarop volgende jaren vond een vernieuwing van de bebouwing plaats. Een door de cycloon verwoeste molen, waarvan de leeftijd onbekend was, werd in 1925 vervangen door de St. Victor-molen aan de Verbindingsweg, even ten oosten van Groot Oventje. In 1926 startte een timmerfabriek aan Voor Oventje. Langs het centraal gelegen akkercomplex verrezen enkele nieuwe boerderijen. Na de Tweede Wereldoorlog is een groot deel van de bebouwing opnieuw vervangen. Naast bebouwing met een agrarisch karakter werden er nu ook veel woonhuizen en bungalows opgetrokken. Ook is een lintbebouwing met

tweelaags woonhuizen ontstaan aan tussen Voor Oventje en, in noordelijke richting, de Boekelsedijk. Door de verdichting van de lintbebouwing zijn Groot en Klein Oventje aan elkaar gegroeid.

5.5 Trent

Het buurtschap Trent dankt zijn ontstaan aan de 19e-eeuwse ontginningen op de Gasthuizer Peel, gelegen ten zuiden van de Graspeel. Deze individuele ontginningen hebben tot gevolg gehad dat een raster van ontsluitingswegen is ontstaan dat onregelmatig van vorm is. De percelen landbouwgrond vertonen zowel strook- als blokpercelering. Op de landerijen staan, op ruime afstand van elkaar, de woonhuizen van keuterboeren en landarbeiders. De bebouwingsstructuur van de nederzetting is opgehangen aan het rastervormige wegenstelsel. Aan de randen van de nederzetting liggen ruim opgezette boerderijen, die vaak dateren van na de Tweede Wereldoorlog. Veel van de oorspronkelijke bebouwing is na 1950 sterk gewijzigd of vervangen door villa's of bungalows.

5.6 Voederheil en Zevenhuizen

Deze twee gehuchten liggen aan de westelijke en noordelijke zijde van het akkercomplex Middelveld, waarvan de bebouwing van Zeeland de oostelijke begrenzing van vormt. Voederheil en Zevenhuizen zullen ontstaan zijn in de late Middeleeuwen als onderdeel van de 'krans' van boerderijen rondom het akkercomplex. Een lintbebouwing met boerderijen, voornamelijk gelegen aan de 'binnenzijde' van de weg (d.i. de zijde van de oude akkers) was het gevolg. In 1900 beschikte de bevolking over een brandspuithuisje. Direct ten westen van de akkers lagen de woeste gronden, die in de loop van de 19e- en 20e eeuw geheel ontgonnen zijn. Aanvankelijk werd de grond ontgonnen tot landbouwgrond, maar sedert 1920 is het overgrote deel bebost met naaldhout. Na de Tweede Wereldoorlog is een groot deel van de lintbebouwing met boerderijen vervangen door nieuwbouw en verdicht. Ingrijpend was de aanleg van de weg tussen Uden en Ravenstein, waardoor het gehucht Voederheil in tweeën gesplitst is.

5.7 Overige gehuchten

Ten noorden van Voederheil ligt het gehucht Nabbegat, een agrarische nederzetting bestaande uit een lintbebouwing langs de Schaijkseweg en Nabbegat. De middeleeuwse oorsprong van deze op de rand van de hogere zandgronden en aangrenzende heide gelegen nederzetting is zeker. Tussen 1850 en 1940 is de bebouwing van het dorp enigszins verdicht. Met name het aantal boerderijen langs de Schaijkseweg is in deze periode toegenomen door de ontginning van de nabijgelegen Schaijkse Heide. Ook hier geldt dat na 1950 op sommige plaatsen woonhuizen tussen de agrarische bebouwing zijn opgetrokken.

5.8 Verspreide bebouwing

Bij de halte Zeeland aan de spoorlijn tussen Boxtel en Wesel zijn in de 20e eeuw enige verspreid liggende woonhuizen en boerderijen gebouwd. Ten zuiden van de voormalige halte ligt het uitgestrekte vliegveld Volkel, dat is aangelegd omstreeks 1940 op de toen nog niet geheel ontgonnen Peelsche Heide. Om het vliegveld liggen enkele grotere, merendeels sterk gewijzigde hoeven daterend van kort vóór en na de Tweede Wereldoorlog. De bossen worden deels gebruikt voor militaire doeleinden. Ten noorden van de spoorlijn, in de Trentsche bossen, ligt een militaire schietbaan. In de bossen tussen de Schaijksche Heide en Steenbergen ligt een mobilisatiecomplex. De gemeentegrens in het uiterste zuid-oosten van de gemeente wordt gevormd door een deel van de Peel-Raamstelling uit ca. 1939.

6. Stedebouwkundige typologie

6.1 Typologie

Voor de oudere nederzettingen in de gemeente geldt dat de stedebouwkundige ontwikkelingen, zoals die hebben plaatsgevonden tussen 1850 en 1940, over het algemeen zeer bescheiden zijn geweest. In de kleinere gehuchten is in de genoemde periode, zoals in par. 5 reeds werd gesignaleerd, alleen sprake van een verlenging en verdichting van de lintbebouwing. Te Zeeland is de kom tussen 1850 en 1940 verlengd en verdicht, waarbij alleen de zuidelijke helft van de Kerkstraat een verandering in de aard van de bebouwing heeft ondergaan. Deze ont wikkelingen zijn echter alle zeer kleinschalig geweest en ten dele terug te voeren op de oudere functies van de kern, waardoor de ontwikkeling niet bijzonder voor de periode 1850-1940 kan worden genoemd. Zo is de middeleeuwse kapel vervangen door een neo-gotische kerk. Er hebben zich ook geen noemenswaardige industriële ontwikkelingen voorgedaan. Opvallend is wel de plotselinge uitbreiding met woonhuizen aan de Vlasroot en de Schoolstraat in 1941-1942, maar ook hier betreft het in totaal slechts een twintigtal woonhuizen. Mede gezien de kleinschaligheid van de overige stedebouwkundige ontwikkelingen zoals die plaatsvonden tussen 1850 en 1940, en de na-oorlogse afbraak van een aantal waardevolle elementen uit de lintbebouwing zoals klooster en gemeentehuis, is daarom afgezien van een weergave van deze ontwikkelingen in een typologisch kaartmodel.
Interessante ruimtelijke ontwikkelingen uit de bedoelde periode zijn te vinden in het zuiden en uiterste oosten van de gemeente. Bedoeld worden de jonge ontginningen bij Trent en Graspeel. Door ruilverkaveling, de aanleg van nieuwe wegen en voorzieningen (zoals het sterk uitgebreide vliegveld), en niet in het minst de na-oorlogse vergroting van de boerenbedrijven in de bedoelde streken liggende boerderijen kan men hier echter niet meer spreken van een representatieve jonge heideontginning uit de periode 1850-1940.

6.2 Beschrijving van het 'gebied van bijzondere stedebouwkundige waarde 1850-1 940'

In de gemeente Zeeland zijn geen 'gebieden van bijzondere stedebouwkundige waarde 1850-1940' aangetroffen.

6.3 Beschrijving 'waardevolle groepen'

In de gemeente Zeeland zijn geen 'waardevolle groepen' aangetroffen.

7. Karakteristiek der objecten, bouwvormen en bouwtypen

7.1 Woonhuizen

Enkele karakteristieke eenlaags dorpshuizen staan in de kom van Zeeland. Brouwerspad 5, gebouwd omstreeks 1820, is een gaaf wit gepleisterd pand, voorzien van een laag aangezet rieten dak met een voet van pannen. Kerkstraat 55 is een fors woonhuis uit ca. 1850. Het eenlaags, uit handvorm bakstenen opgetrokken pand onder zadeldak is aan het einde van de 19e eeuw voorzien van een gevoegde voorgevel. Twee leilinden staan tegen de straatgevel. Kerkstraat 42 heeft een symmetrisch opgezette gevel van vijf traveeën en dateert uit ca. 1895. Er tegenover ligt no. 37, eveneens een eenvoudig woonhuis uit die tijd. Kerkstraat 44 en 52 zijn tweelaags woonhuizen onder plat dak met middenrisaliet uit ca. 1920 en 1905. Aan dezelfde straat op no. 94 ligt een vrijstaand woonhuis onder zadeldaken uit ca. 1915, met rijk versierd metselwerk in expressionistische stijl. Schoolstraat 2-16 en Vlasroot 1-15 dateren uit 1941 en 1942. De in traditionele stijl opgetrokken bakstenen dorpshuizen, eenlaags onder zadeldak, zijn mogelijk gebouwd voor de in verband met de aanleg van vliegveld Volkel geëvacueerde bewoners van de Peelsche Heide. Een plaquette tegen een van de huizen aan de Vlasroot herinnert aan dit feit.

7.2 Boerderijen

Te Zeeland vindt men een drietal typen boerderijen, te weten de lang- en de kortgevel en de T-boerderij. Brand 30 is een gave langgevel van het dwarsdeeltype, volgens jaartalankers daterend uit 1828, en voorzien van zesruiters in het woonhuis. Brand 52 is van hetzelfde type. Ook bij deze boerderij zijn de gevels opgetrokken in handvorm baksteen. het pand, met op het erf een langsdeelschuur, is gebouwd omstreeks 1850. Schaijkseweg 13, een kortgevelboerderij met dwarsdeel, zal uit dezelfde tijd dateren, doch zowel de boerderij als de deels houten langsdeelschuur zijn gedeeltelijk opnieuw opgetrokken. Nabbegat 11 is een rijksmonument. De kortgevel met middenlangsdeel uit omstreeks 1860 is geheel gaaf. Aan de Kerkstraat liggen enkele zeer gave langgevels. No. 105 met dwarsdeel is rond 1900 van een nieuwe gevel voorzien maar zal in de kern ouder zijn. No. 120 ligt naast de molen. De dwarsdeel van de boerderij, daterend uit ca. 1880, is dichtgezet. Voor de straatgevel staat een viertal linden. Kerkstraat 112 uit ca. 1880 heeft in verband met de ligging nabij de straat een langsdeel. De no. 77-77a-79 zijn een drietal T-boerderijen onder zadeldak, met het woonhuis aan de straat gelegen. Deze panden, voorzien van zesruiters, dateren uit ca. 1900. Kerkstraat 108 en 110, T-boerderijen uit de 19e eeuw, hebben beide de status van rijksmonument en zijn tijdens restauratie verbouwd tot woonhuis. In de Graspeel zijn veel van de ontginningsboerderijen in verband met de opkomst van de bio-industrie sterk gewijzigd. Een uitzondering is de keuterboerderij De Kuipersweg 19, opgetrokken in handvorm baksteen en voorzien van een riet gedekt zadeldak. Het pand, met een gave erfbeplanting, dateert ca. 1890. Voederheil 33 is een zeer forse langgevel met dwarsdeel van omstreeks 1900. Enkele grote bakstenen langgevels liggen te Nabbegat en Brand. Nabbegat 3 dateert omstreeks 1900 en de woonhuisgevel is voorzien van de oorspronkelijke zesruiters. Het bedrijfsgedeelte is omgebouwd tot stallen. De bakstenen langgevel Brand 66 is gebouwd ca. 1920. Kleine Graspeel 7 is eveneens een langgevel. Het pand, met langsdeel, is opgetrokken uit cementsteen en dateert uit ca. 1915. Kleine Graspeel 1 is een T-boerderij uit ca. 1920 met zeer forse achteraanbouw met langsdeel. Tegen de voorgevel staan enkele leilinden. Tot slot wordt vermeld een tweetal boerderijen uit 1940, beide kortgevels, anderhalflaags en voorzien van jaartalankers. Deze panden, Puttelaar 37 (de Vlashoeve) en Vensteeg 1, hebben in de zijgevels een jaartalsteen met de Nederlandse leeuw.

7.3 Industriële en bedrijfsgebouwen

De oudste industriële monumenten ter plaatse zijn een drietal windmolens. Oude Molenstraat 2, een ronde stenen bergkorenmolen, dateert uit 1874. In de molenberg zijn een tweetal inrijpoorten aangebracht. Kerkstraat 122 is een gaaf ensemble van een eveneens ronde stenen bergkorenmolen en een houten en een stenen loods uit 1881. Verbindingsweg 3 is de zeskante, met dakleer beklede molen 19e-eeuwse St. Victor, in 1925 overgebracht uit Mariaheide bij Veghel maar oorspronkelijk afkomstig uit de Zaanstreek. Aan Voor Oventje 28 staat een machinaal timmerfabriekje uit 1926. Het muurwerk van het pand is deels opnieuw opgetrokken.

7.4 Openbare gebouwen

In de gemeente Zeeland zijn geen openbare gebouwen aangetroffen die van belang zijn voor de inventarisatie.

7.5 Kerkelijke gebouwen

De kerk van H.Jacobus de Meerdere, Kerkstraat 53, is een in sobere neo-gotische stijl uitgevoerd basilicaal kerkgebouw met een schip van drie traveeën, een verlaagd transept van twee traveeën en een koor met drie overgangstraveeën dat met een driezijdige apsis wordt afgesloten. De niet-georiënteerde kerk dateert uit 1871-1872 (architect C. van Dijk) en heeft een geveltoren met vier geledin gen, bekroond door een zeskantige spits. J. van Groenendaal breidde de kerk in 1914 uit met het transept. Op het achterliggende kerkhof staat een kerkhofkapel, waarschijnlijk eveneens een werk van J. van Groenendaal, voorzien van een gepolychromeerde calvariegroep en engelenbeelden. Naast de ingang tot het kerkhof een H. Hartbeeld door J.P. Maas (Haarlem). De forse tweelaags pastorie, Kerkstraat 51, met koetshuis en dienstwoning aan de achterzijde, dateert van kort na 1880. Elementen van de architectuur vertonen sobere neo-classisistische stijlkenmerken. Aan de andere zijde van het voorplein staat een voormalig schoolgebouw uit ca. 1885.
De jongensschool aan de Schoolstraat dateert uit 1913 en is van de hand van J. Heijkants. In 1927 is deze R.k bijzondere jongensschool ingrijpend verbouwd. Het parochiehuis St. Cornelis aan de Kerkstraat 54,
een bakstenen gebouw met een laag aangezet zadeldak, dateert
uit ca. 1925. Aan de Kapelweg (ong.) staat de Onze Lieve Vrouw kapel (omstreeks 1955), een kleine zeshoekige bakstenen centraalbouw met schilderingen van Egbert Dekkers.

7.6 Kastelen en buitenhuizen

In de gemeente Zeeland zijn geen kastelen of buitenhuizen aangetroffen die van belang zijn voor deze inventarisatie.

7.7 Infrastructurele en waterstaatswerken

De spoorlijn Boxtel-Wesel (zie par. 4.3) is weliswaar opgebroken, doch nog zeer nadrukkelijk in het landschap aanwezig. De oude halte van Zeeland is kort geleden ingrijpend gewijzigd. Houtvennen 3 is een goed bewaard gebleven overwegwachtershuis uit ca. 1875. De wit gepleisterde tweelaags dienstwoning onder zadeldak is een standaard ontwerp van de N.B.D.S.
In het uiterste zuid-oosten van de gemeente ligt het Defensie- of Peelkanaal. Het kanaal is een onderdeel van de Peel-Raamstelling en is als zodanig onder par. 7.8. vermeld.

7.8 Militaire objecten

Van de in par. 4.4. beschreven Peel-Raamstelling ligt ruim 1 kilometer op het grondgebied van de gemeente Zeeland. Van het complex dat bestond uit tankgracht, kazematten, mijnenvelden, versperringen, commandoposten, munitieopslagplaatsen en legerbarakken zijn alle in gewapend beton uitgevoerde elementen (kazematten en gracht met dammen) nog aanwezig. De stelling telt te Zeeland 2 stekelvarken of spinnekopkazematten (S-type) en een flankerende betonkazemat (B-type). In de geheel intacte tankgracht ligt ter plaatse een versterkte gewapend betonnen dam. De achter de kazematten gelegen wal is bij de aanleg van de Midden-Peelweg afgegraven. Daar waar deze weg langs het kanaal ligt zijn ook de kazematten geamoveerd. De verschillende kazematten staan in bij de objectsgegevens vermeld onder Peelweg.

7.9 Groenelementen

Enkele boerderijen met een gave erfbeplanting zijn Schaijkseweg 13, met een kastanje (ca. 1.50 m stamomvang) en een door een Spaanse aak omgeven bloemen- en kruidentuin tegen de woonhuisgevel. Nabbegat 11 (rijksmonument) heeft een fruitboomgaard. Op het erf staat een eik (ca. 2 m stamomvang), tegen de zijgevel een knotlinde (ca. 1.80 m stamomvang). Diverse soorten hagen (Spaanse aak, beuk) omgeven de tuin. De Kuipersweg 19 heeft een door ligusterhaag om-

geven voortuin. Op het erf staan verder populieren en eiken. Karakteristiek zijn ook de linden tegen de voorgevels van enkele boerderijen in de Kerkstraat, zoals bij nummer 112 en 120.

7.10 Artefacten

Vermeldenswaardig is de aan het Voor Oventje (ong.) staande verdraaide en verwrongen lichtmast, een herinnering aan de cycloon die Oventje in 1925 trof. Op de mast is een bordje bevestigd met een tekst ter herinnering aan het bezoek dat koningin Wilhelmina ter gelegenheid van de ramp bracht.

7.11 Overige

Twee horecagelegenheden verdienen de aandacht. Kerkstraat 49 s een oude herberg, oorspronkelijk mogelijk een 19e-eeuwse boerderij, met een over de gehele lengte van de straatgevel opgetrokken houten luifel. Op nr. 64 in dezelfde straat staat herberg d'n Brouwer, een tweelaags pand uit ca. 1920.

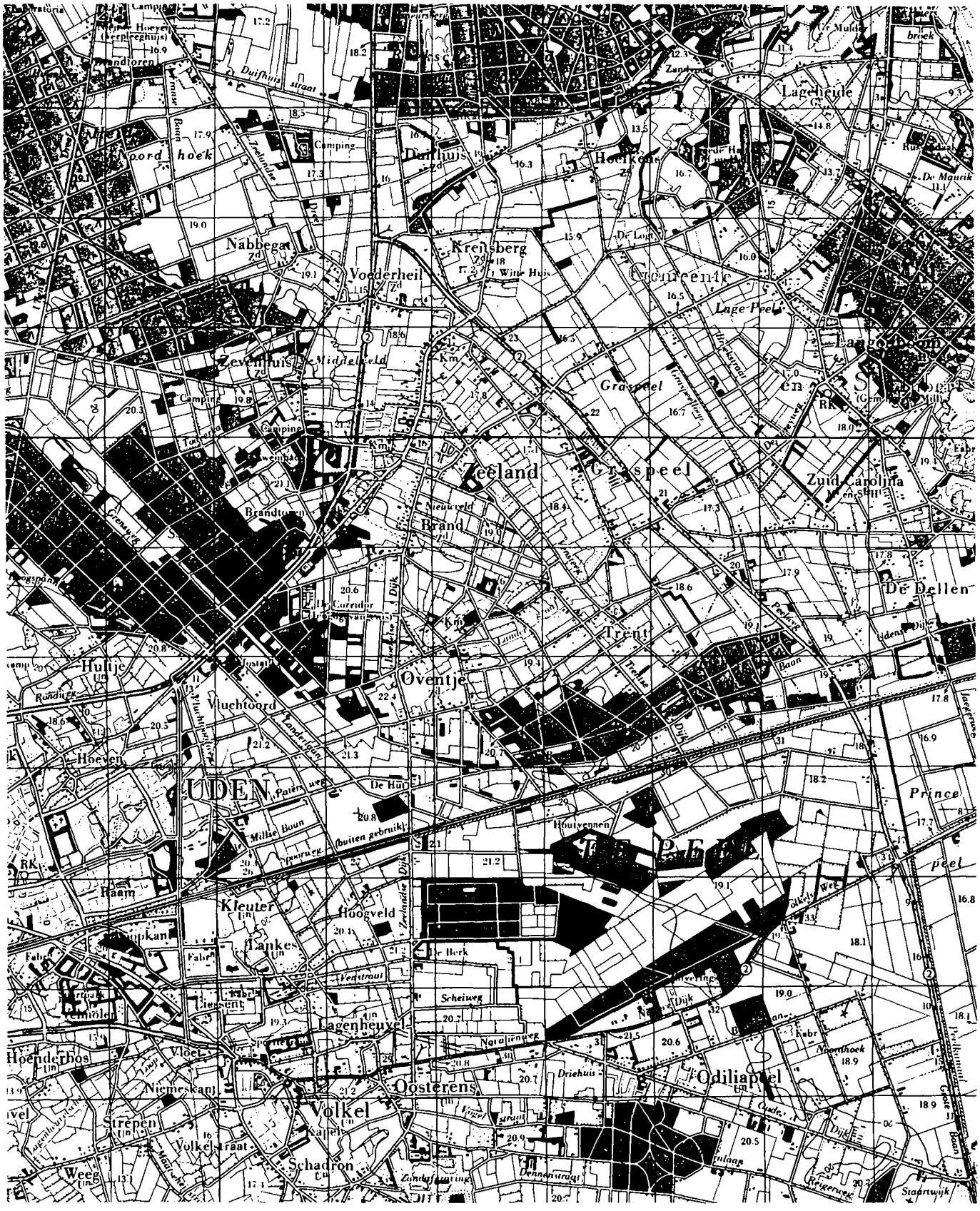
Zeeland
Graspeel
Lagehiende
Nabbegat
Voederheil
Krensberg
Zevenhuis
Middelveld
Brand
Zuid Carolina
De Dellen
Trent
Oventje
Hultje
Vluchtoord
Hoeven
UDEN
Prince
Kleuter
Hoogveld
Tankes
Lagenheuvel
Hoenderbos
Vloet
Niemeskamp
Oosterens
Odiliapeel
Volkel
Strepen
Volkelstraat
Schadron
Weeg
Staartwijk
Raam
Houtvennen
Millse Baan
Scheiwg
Norgiennweg
Driehuis
Duifhuis straat
Zeelandse
Camping
Brandtoren
Nieuwveld
Lange Peel
De Berk
Venstraat
Bennenstraat
Zandkampweg
Krieuweg
Dennenstraat
Pelsterweg
Trekke
Dijk
Baan
Ronddweg
Grensweg
Landerdijk
Paters weg
De Hut
(buiten gebruik)
Zandweg
Zandweg
Zandweg

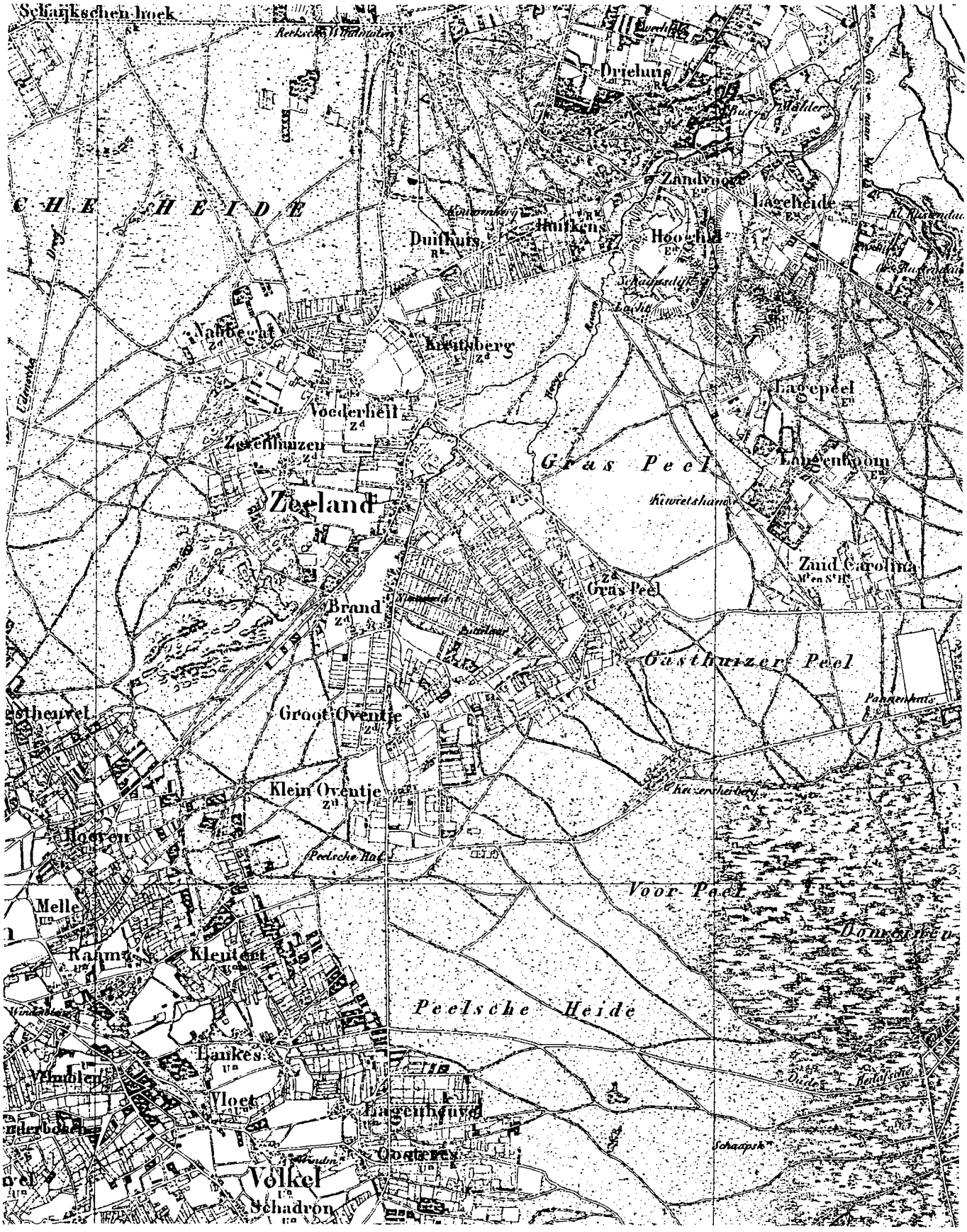

Gemeente Zeeland, topografische kaart 1:50.000, verkend 1837-1838.

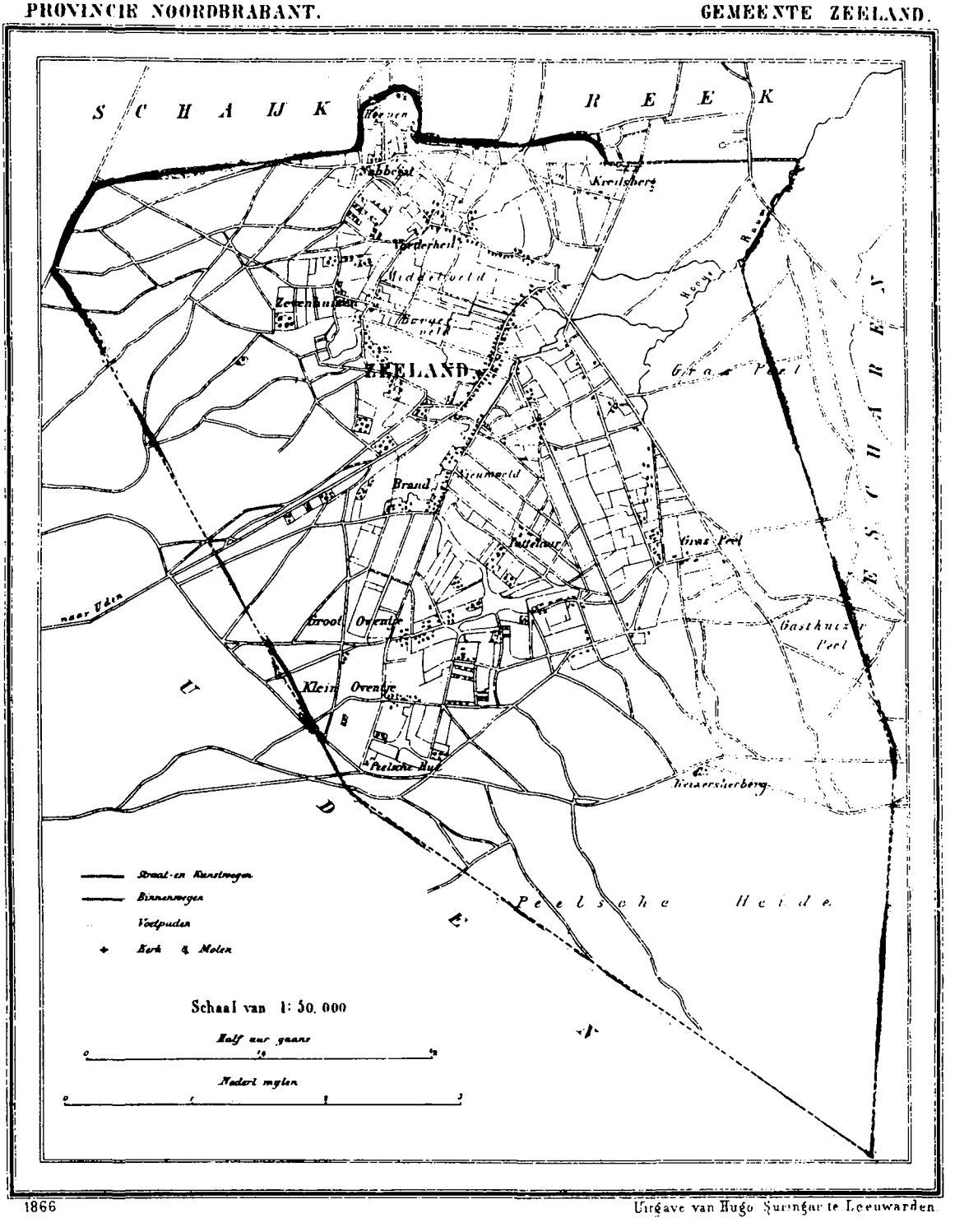

3241 Bunders 1700 Inwoners.

Gemeente Zeeland, toestand 1866.
Uit; J. Kuyper, Gemeenteatlas van de provincie Noord Brabant naar officiële bronmnen bewerkt. Leeuwarden, eerste uitgave 1865.